

ПАВЛО ЮХИМОВИЧ ГРИЦЕНКО
Інститут української мови НАНУ
Грушевського 4, Україна-01001 Київ-1
hrytsenko_pavlo@ukr.net

УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКІ ПАРАЛЕЛІ НА КАРТАХ ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО АТЛАСУ

У статті актуалізовано проблему зв'язків українського і хорватського діалектних континуумів. На підставі карт *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* виявлено ряд українсько-хорватських ізолекс; в українському мовному просторі такі явища локалізовані насамперед в архаїчних карпатських, і далі на північ, – у поліських діалектах. Розмежовано ізоглоси слов'янських за походженням лексем і запозичень. Звернуто увагу на “приховані” ізоглоси, які реконструюються на підставі інформації інших джерел. Реєстр ізогლოსної інформації відчутно розширює можливості вивчення зв'язків українського і хорватського дистантних континуумів, історико-типологічного студювання слов'янського мовного простору.

Зв'язки українського й хорватського мовних континуумів до сьогодні докладно не досліджено, хоча до цього спонукають не тільки генетична спорідненість цих мов, а й додаткові чинники, зокрема, відома літописна згадка про плем'я *хорватів*, локалізованих серед інших східнослов'янських племен на праукраїнських теренах¹, наявність надійних паралелей у гідронімії українського та хорватського континуумів², поширення серед українських антропонімів похідних від етноніма *горват/хорват*³. Ці різнопланові свідчення мають неоднакову цінність для з'ясування

¹ У *Повести временных лет по Лаврентьевской летописи* зазначено “иже бяху (у списках и живяху) в тире Полане и Деревлане [и] Севѣрь и Радимичь и Вятичи и **Хорвати**” (Коллектив авторов 1926: 13); у цьому самому джерелі на Слов'янському Півдні локалізовано племена / народи “а се тиже Словѣни, **Хорвати** **Вѣли** и **Серебь** и **Хорутане**” (Id.: 6).

² Див.: Стрижак 1981.

³ На Закарпатті антропонім *Горват* пам'ятки відбивають з 1500 р., а *Хорват* з 1715 р. (Чучка 2005: 154, 587).

українсько-хорватських мовних відносин, вони швидше додатково стимулюють зіставні синхронічні та діахронічні студії. Зауважимо, що чіткий поділ південнослов'янського континууму, виокремлення в ньому хорватського діалектного простору (з його докладнішим внутрішнім діалектним поділом), що підтверджено також численними картами *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (не зважаючи на рідку мережу репрезентованих в атласі населених пунктів), заперечує доцільність продовження традиції нерозмежованого розгляду хорватського і сербського ідіомів у генетичних та типологічних студіях⁴. Відтак має сенс аналіз зв'язків хорватського континууму (або окремих його складових) з іншими слов'янськими діалектними мовами, зокрема, й українською, що не заперечує масштабного розгляду відношень як у межах південнослов'янського ареалу з його різноспрямованими ізоглосними зв'язками⁵, так і в межах Славії як цілості з підкресленою увагою до традиційної для славістики лінії зв'язків *південь ~ північ*.

У з'ясуванні питання про відношення, зв'язки між діалектними мовами здебільшого доводиться спиратися на неповні й незіставні реєстри одиниць і явищ, на принагідні свідчення описових праць. Така ситуація зумовлена різними традиціями національних лінгвістичних шкіл, кожна з яких має свої пріоритети серед розроблюваних проблем та усталені прийоми аналізу: проблеми, які упродовж тривалого часу вивчають у межах однієї наукової школи, в якій усталилися і прийоми дослідження і набори диференційних рис описуваних діалектів, нерідко виявляються маловідомими і менш актуальними у вивченні діалектів інших мов. Тому особливо цінними для з'ясування міжслов'янських зв'язків, зокрема й українсько-хорватських, є лінгвогеографічні джерела, насамперед ті з них, у яких одночасно репрезентовано діалекти кількох мов і які створено на підставі порівнюваного (зіставного) матеріалу.

Опрацювання полімовних атласів, які охоплюють слов'янські діалекти, підтверджує думку про те, що розширення ареалу спостереження дозво-

⁴ Так, у цінній спробі А. Ф. Журавльова визначити на підставі статистичного аналізу лексики ступінь близькості ~ віддаленості між слов'янськими мовами автор розмежує російський ідіом на північноросійський, середньоросійський і південноросійський (що вважаємо методологічно виправданим), але водночас не розмежує хорватський і сербський ідіоми, що спотворює загальну картину міжслов'янських зв'язків (Журавлев 1994); подібної хиби припустилися й автори праці *Історична типологія слов'янських мов* (Частина 2. Київ, 2008).

⁵ Див.: Куркіна 1992. Заслугує на особливу увагу моделювання *типів* діалектних (просторових) відношень у межах південнослов'янського континууму та можливість використання таких моделей для вивчення міжслов'янських мовних зв'язків різного часу (Brozović – Brozović Rončević 1999).

ляє глибше інтерпретувати діалектні явища кожної із слов'янських мов, репрезентовані на картах. Вихід за межі окремої діалектної мови, залучення свідчень територіально суміжних чи просторово віддалених генетично споріднених мов відкриває перспективу продовження ізоглос на інших теренах, дозволяє виявити спільні мовні риси у зіставлюваних діалектних ідіомах. Нові просторові характеристики стають передумовою з'ясування напрямів розвитку мовного явища у різних континуумах. Формально тотожні (чи дуже близькі) одиниці у різних діалектних мовах нерідко є наслідком дії неоднакових чинників і процесів у просторово віддалених (дистантних) ареалах; тому такі міждіалектні (міжмовні) тотожності зобов'язують до їх спеціального вивчення.

Уточнення ареалу поширення мовної одиниці чи явища, особливо виявлення надійних відповідників в інших діалектних мовах, часто зумовлює іншу їх оцінку, змінює автономний аналіз в одній діалектній мові на контекстний розгляд у межах кількох мов. Так, напр., флексія *-оу* іменників *ā*-основи та узгоджуваних з ними прикметників, займенників в Instr. sg. (*тоу доброу жонуу* < *тоју доброју жонују*) в українському мовному просторі утворює великий чітко окреслений ареал у південно-західному наріччі (наддністрянські, покутсько-буковинські, бойківські, гуцульські, закарпатські, лемківські та надсянські говірки [АУМ II: к. 170, 171, 209, 213; Латта 1991: к. 211]) і пояснюється як наслідок фонетичних змін *-ојо* > *-оју* > *-ои* > *-оу*. Флексію *-оу* (*-ов*) відбивають українські писемні пам'ятки з XVI ст.⁶; зауважимо, що північноросійські пам'ятки XV–XVI ст. так само фіксують цю флексію; такі ж зміни флексії поширені в сучасних неконтактних з українськими західнославацьких та чеських говірках; у південнослов'янському ареалі флексію *-оу* відбивають сербські пам'ятки XII ст., яка пізніше в сербській була заступлена флексією *-ом*⁷. Ф. Рамовш наводить флексію *-оув*, *-ов* у цій граматичній позиції як рису, яка об'єднує кайкавські говори зі словенською мовою⁸, що засвідчує збереження у часі цієї граматичної діалектної риси у південнослов'янському континуумі. Широкий просторовий контекст постання зазначеної флексії унеможлиблює її ізолюваний розгляд у межах української мови⁹, спонукає щонайменше до висновків типологічного плану: про формальну спільність наслідків

⁶ Бевзенко 1978: 78.

⁷ Бевзенко 1960: 59; Панькевич 1938: 216–217, 222–223.

⁸ Lončarić 2005.

⁹ Одні дослідники стверджують, що в українському ареалі ця зміна сталася без впливу інших мов (Бевзенко 1978), інші припускають, що українські форми постали внаслідок впливу “чесько-славацької... а може й сербської (чи посередньо, чи безпосередньо)” (Грунський 1931: 100).

розвитку флексії у кількох слов'янських діалектних мовах та про неоднакові напрямки й етапи еволюції явища¹⁰. Такого ж широкого слов'янського контексту вимагає і розгляд іншої флексії цих іменників в Instr. sg. *-om* (ук. *-ом*), яка поширена в українських діалектах і має надійні відповідники у південно- і західнослов'янському континуумах.

Так само слов'янський контекст змінює глибину аналізу й розширює коло проблем вивчення рефлексів псл. **/o/* в українських діалектах. В україністиці традиційно увагу зосереджувалося на типах рефлексів **/o/* у позиції *totъ* – новий закритий склад після повної редукції кінцевого *ъ*; зокрема, предметом уваги були дифтонгічні рефлекси (типові з них *uo*, *yu*, *ue*, *ui*) чи монофтонги (*o*, *o*, *u*, *ü*, *i*), а також шлях виникнення нових недифтонгічних вокалів – через стадію дифтонгів чи шляхом звуження давнього **/o/*¹¹. Найявність в інших слов'янських діалектах на місці **/o/* у позиції перед м'яким чи колишнім м'яким приголосним рефлексів *oj*, *oi*, *oj* (напр., у словоформі **kopy* у слн. розвиток відбувався за моделлю **kopy > kojn' > kojn / koj*, а в хрв., м. – за моделлю **kopy > kojn' > kojn* [ОЛА 2: к. 2; див. також: ФО]) загостила увагу до рідкофіксованого в українських діалектах явища антиципації – впливу наступного м'якого приголосного на розвиток попереднього голосного та витворення у цій позиції нових *j* чи *i*, напр., *treim'ij* < *trēm'ij* (АУМ I: к. 117), *zeic'* < *zēs*¹².

Природа спільних одиниць і явищ у просторово віддалених діалектних мовах може бути різною; вони постають як наслідок: а) збереження елементів давніх, часу спільного (додивергентного) розвитку; б) незалежної від міжмовних взаємовпливів еволюції в різних мовах за спільними моделями у тих самих (чи близьких) структурних позиціях; в) транслокалізації (територіального перенесення) мовних елементів, яка супроводжувала міграції носіїв говірок; г) формального збігу в різних діалектних мовах результатів неоднакових процесів; г) впливів іншого ідіома (запозичення, особливо давні, нерідко “вростають” у слов'янські діалекти рядами формальних і семантичних дериватів, створюючи ілюзію їхньої належності до питомих слов'янських).

Зауважимо, що хорватський континуум, як його відтворено в ЗЛА,

¹⁰ На підставі аналізу відповідей на питання M1822 питальника ЗЛА щодо форм Instr. sg. іменників *ā*-основи П. Жиго дійшов висновку про відмінність процесу змін **-ojo* у ч. говірках, з одного боку, і слн. та ук. – з другого (Žigo 2008: 20); важливо, що матеріали ЗЛА так само продемонстрували поширення флексії *-ov* у сучасних слн. говірках (Id.: карта на с. 25), підтвердили існування сьогодні цієї північнослов'янсько-південнослов'янської ізограми.

¹¹ Жилко 1966; Скляренко 1979.

¹² Верхратський 1902: 80.

зберігає велику кількість мовних одиниць, які мають високий евристичний потенціал не лише для вивчення сучасного й минулого цих діалектів, а й для пізнання слов'янського мовного простору як цілості, зокрема, і процесів та явищ, притаманних українській мові. На це вказують численні слов'янські архаїзми, які поширені, як свідчать карти ЗЛА, лише (чи переважно) в континуумі хорватської мови, а також виразні ізоглоси, що пов'язують хорватські діалекти з іншими слов'янськими; такі ізоглосні зв'язки зрідка мають сепаратний, частіше – багатовекторний характер.

Розглянемо деякі українсько-хорватські лексичні відповідники, репрезентовані на картах ЗЛА; при цьому зазначимо, що в кожному випадку кваліфікація ізоглоси, насамперед визначення її просторової конфігурації, залежать від обсягів наявної інформації; тому кожна ізоглоса спонукає до перевірки її надійності й точності шляхом залучення інших локалізованих у мовному просторі даних. Нерідко ізоглоси є імплікованими – не відтвореними на картах чи представленими лише частково; проте такі ізоглоси можуть бути суттєво уточнені на підставі інших джерел.

Сепаратних ук.-хрв. ізолекс на картах ЗЛА виявлено небагато; більшість явищ, відомих в ук. і хрв. діалектах, мають продовження в континуумах інших діалектних мов. До ук.-хрв. ізоглос, за даними ЗЛА, належать:

- *glog*:- укр *hl'ix*, *hl'i^h* (у 2 ук. нп. закарпатського діалекту; у цьому ж діалекті в 1 нп. – *hloji'na*) – хрв. *glox* (в 1 нп.) ‘колючка, шип (на рослинах)’ (ОЛА 3: к. 13). Незначне поширення на карті ЗЛА лексеми *glog-ъ ніби підважує надійність наведеної ізоглоси. Однак у багатьох ук. говірках поширена лексема *glog* і похідні на позначення колючих рослин: *glij*, *glij*, *glij*, *glij* ‘глід (кущевидна рослина з колючками)’ – в закарпатських (Німчук 1992: 279), гуцульських (ГГ: 46; Janów 2001: 70), бойківських (Онишкевич І 1984: 174; AGB II: к. 84 тут же і деривати *hlo'hyna*, *hlo'jena*), наддністрянських (Шило 2008: 92), семантику і формальний розвиток фітономенів з цією основою подано в: (Кобів 2004: 143). В 1 хрв. говірці (нп. 23, Cres) на інших картах ЗЛА зафіксовано: *glox* ‘брусниця, *Vaccinium vitis idaea*', *glo'sit* ‘один плід брусниці’ (ОЛА 3: к. 47, 48) та *glox* ‘терен’ (нп. 25, Rukavac; ОЛА 3: к. 50); інформацію про хорватські фітономени цієї основи у контексті словенських і сербських синтезовано в (Симоновић 1959: 145–146); входження позначуваних реалій у традиційну культуру, ймовірно, сприяло збереженню цих архаїчних назв у південнослов'янському континуумі; хорватські етнолінгвістичні свідчення подано в

(Skok I: 571), сербські в (Чайкановић 1985: 75–80, 268). Наведені дані підтверджують закономірність картографічного сигналу, поданого картами ЗЛА, щодо ізоглоси *glog-, хоча конфігурація цієї ізоглоси значно складніша, ніж її відбито на картах ЗЛА: на це вказують відповідники для *glog* в інших слов'янських мовах (ЕСУМ I: 526), які підтвердили висновок П. Скока, що ця лексема є *sveslavenska i praslavenska riječ* (Skok, id.).

- *drač*:- ук. (закарпатський говір) *d'rački* – хрв. *dràča* ‘ожина, *Rubus caesius*’ (ОЛА 3: к. 41), у цих самих ук. закарпатських говірках лексеми *d'rača*, *d'račka* позначають один плід ожини (ОЛА 3: к. 42). У колі назв з цією основою евристично цінною є безсуфіксна лексема як формальний архаїзм, а також семантичний архаїзм, що мотивує похідні назви – хрв. *drā:č'a* ‘колючка, шип (на рослинах)’ (нп. 42, *Komiža*) (ОЛА 3: к. 13). Незначне представлення *drač*- ‘колючка ...’ на картах ЗЛА не сповна відтворює реалії хрв. ареалу, оскільки і в стандартному ідіомі поширена лексема *dràča* ‘колючка’; на ширшу присутність цієї лексеми у хрв. діалектах вказують семантичні деривати *drà:ča* ‘кущ’ (припускаємо, первісно за ознакою “колючий”) у периферійній говірці (нп. 44^a, *Kruč*) (ОЛА 3: к. 9), а в м. говірці (нп. 113^a, *Плевна*) дериват *d'račka* ‘те саме’ (Id.); див. також *drāč* ‘бур’ян’ у говірці *Gole* (RG, 50). Зауважимо, що ця формально непохідна лексема відома зі значенням ‘рослина *Berberis*’ у ст.-ч. і ст.-п.¹³. Від генетично близької основи *drap-ak-ъ* в ук. діалектах зафіксовано фітономени ‘ожина, *Rubus caesius*’ у закарпатському (ОЛА 3: к. 41), гуцульському (Сабадош 1999: к. 38; ГГ: 63; *Janów* 2001: 47), наддністрянському (St: 83), далі на північ – у західнополіському (Аркушин I 2000: 141) та волинському (Никончук 1994: к. 49, 50) (точний формальний і семантичний відповідник – у п. діалектах (SGP VI: 249)), зі значенням ‘порічки, *Ribes*’ – у наддністрянському (Шило 2008: 111). Наявність давньої формальної структури в ук. і хрв. діалектах, а в хрв. – і давньої семантики деривата від *drač-, поширення в ук. ареалі в архаїчних, а в хрв. – у латеральних говірках дають підстави припускати давність ізоглоси *drač*- ‘ожина, *Rubus caesius*’ як віддзеркалення давніших більш складних за просторовою конфігурацією і семантичним наповненням слов'янських ізоглос з кола фітономени, пов'язаних з основами псл. *derti / *dьrati.

Ук.-хрв. ізолексу творять похідні від **čerd-* – агентиви семантичного поля “пастух домашніх тварин”: ук. *čere'dar* (2 нп. у закарпатському

¹³ Machek 1954: 52.

діалекті) – хрв. *č'erdȃ:r* 'пастух; людина, яка пасе худобу' (нп. 35, Trebarjevo Desno) (ОЛА 8: к. 23); зв'язок з коренем *čerd-* у цих пунктах демонструє корелят – фемінний агентив ук. *čere'darka* і хрв. *č'edarica* 'жінка, яка пасе худобу' (ОЛА 8: к. 24); інший дериват *čered'nyk* поширений у багатьох ук. діалектах (у 39 нп. з усіх 132, представлених у мережі ЗЛА) далі на схід і північ від Карпат з різними значеннями у межах цього семантичного поля: 'пастух; людина, яка пасе худобу' (у 22 нп. – к. 23), 'пастух овець' (у 3 нп. – к. 25^a), 'пастух корів' (у 25 нп. – к. 25^b), 'пастух свиней' (у 2 нп. – к. 25^b); фемінний корелят *čered'nyška* 'жінка, яка пасе худобу' зафіксовано лише в ук. говірках (у 18 нп.) (к. 24); серед репрезентантів семи 'пастух коней' (к. 25^r) похідні від цієї твірної основи відсутні. Поширення різних значень лексеми виявляє часткову синтопію – просторове накладання у частині говірок (наприклад, семи 'пастух худоби' і 'пастух корів' співіснують лише в 15 нп.). У хрв. говірках карти ЗЛА не відтворюють дериватів з фіналлю *-nyk* (як ук. *čered'nyk*), хоча південнослов'янському континууму таке утворення притаманне, поширене у територіально близьких до хорватських слн. говірок: *čé:dajk* 'пастух худоби' (нп. 7, Srednja vas v Bohinju) і *'če:jdnik* 'пастух корів' (нп. 12, Hrušica). Наведені ізоглоси асиметричні за наповненням (ступенем експлікованості в зіставлюваних континуумах) та за рівнем семантичного й дериваційного розгалуження; в ук. говірках деривати від *čerd-* представлені ширше, більше збереглися, рідше субституційовані іншими номінативними одиницями, зокрема похідними від запозичених лексем *čobanь, vakarь* (лише серед репрезентантів семи 'вівчар' в ук. діалектах *čoban* представлено широко – у 43 нп. на тлі *viu'čar* – у 58 нп.). Подібна ізоглосна асиметрія – наявність неоднакових за величиною ареалів співвідносного явища в ук. та хрв. континуумах – явище поширене, його виявлено на багатьох картах, див. ізолекси зі значенням 'людина, яка шиє і ремонтує взуття': запозичена лексема *čišmq:r* відзначена в 1 хрв. нп. і в 4 ук. нп. (*čiš'mar*), а лексема *postolar* (і фонетичні варіанти) поширена у 6 хрв. нп. (з виразною локалізацією у смузі говірок узбережжям моря) і лише в 1 ук. нп. (буковинський діалект) (ОЛА 8: к. 13), хоча мотиватор *постолн* 'легке взуття (переважно саморобне) зі шматка шкіри' поширений в усьому українському діалектному просторі та в стандартному ідіомі.

Нову перспективу виявлення ізоглос відкриває опрацювання пов'язаних між собою карт ЗЛА, які відтворюють мотиваційні чи семантичні зв'язки лексичних одиниць, поданих на різних картах. Міждіалектні відповідники, виявлені на одній карті, можуть бути доповнені на підставі інших карт, що змінює характер ізоглоси, напр., деривати від **bog-* (**-bog-*) зі значенням 'бідна людина' поширені в слн. діалектах (нп. 1–6, 10–12, 18–20,

147–148), в 1 ч. говірці (нп. 180), у п. (нп. 243, 249, 289, 324), ук. (нп. 373, 403, 463, 483, 849) і не зафіксовано у хрв. говірках (ОЛА 8: к.63); водночас на інших картах територіальний розподіл дериватів цього гнізда дещо інший: репрезентанти семи ‘бідний чоловік’ засвідчено у слн. (нп. 1–2, 147), хрв. (нп. 29), ч. (нп. 181), ук. (нп. 415, 483, 490, 849) (к. 64). Поєднання інформації двох карт дало змогу уточнити ізоглосу похідних від **bog-** (**-bog-**) зі значенням ‘бідний’, долучивши до слн., ч., п., ук. говірок ще й хрв. говірки.

Так само змінюється ізоглосна ситуація на підставі об’єднання інформації кількох карт, коли йдеться про лексему *gliva* на позначення грибів: зі значенням ‘істівний гриб’ *gliva* зафіксовано в окремих слн., значно частіше – у кайкавських, чакавських, славонських, західноштокавських, призренсько-південноморавських, рідше – у шумадійсько-воєводинських, косовсько-ресавських та в одній північномакедонській говірці (ОЛА 2: к. 54); ця ж просторова ситуація повторюється (з незначним варіюванням) і на к. 56 ‘отруйний неістівний гриб’ лише з тією особливістю, що лексема *gliva* майже в усіх пунктах виступає з означенням; на к. 55 ‘білий гриб, *Boletus edulis*’ цієї лексеми не зафіксовано, а к. 57 ‘гриб-паразит на дереві’ просторова характеристика лексеми *gliva* різко змінюється: її зафіксовано у нп. 38, в якому на інших картах цієї лексеми не виявлено, та в нп. 60 і 61, у яких наявна і на к. 54, 56, а також у 3 південнославацьких говірках та в 1 ук. (р-н Карпат, гуцульська говірка). Таким чином, внаслідок об’єднання даних кількох карт південнослов’янська ізоглоса отримала північнослов’янське – словацько-українське – продовження. Незважаючи на те, що лексема *gliva* в українському мовному просторі репрезентована лише на одній карті ЗЛА в одному нп., закономірність української складової в цій південнослов’янсько-північнослов’янській ізоглосі підтверджують інші джерела: лексема *gliva* поширена у багатьох говорах карпатського ареалу – від закарпатських далі на північ до підкарпатських наддністрянських говірок: зі значеннями ‘вид істівного гриба’ (лемківський – Пиртей 2004: 59), ‘гриб печериця, *Psallicta campestris* L.’ (бойківський – Онишкевич І 1984: 173), ‘істівний гриб, що росте на гнилих колодах’, ‘різновид гриба, що росте на букові’ (гуцульський – ГГ: 46; Janów 2001: 70), ‘сивий гриб, що росте у грабовому лісі’, ‘білі гриби’ (sic), ‘гриби лисички’, ‘грибовидний наріст на дереві’ (наддністрянський – Шило, 92; St, 80, 81), ‘вид грибів, що ростуть на горісі або на горіховому пні’ (буковинський – СБГ: 71)¹⁴; ця лексема поширена і в західнокарпатському ареалі – в окремих південнопольських і словацьких говірках зі значенням ‘гриб, що росте

¹⁴ Семантику і формальні особливості похідних від *gliv-* (*gliva* ‘груша звичайна, *Rugus communis*’, *glivnja* ‘волокта, *Neslia paniculata*’) див.: (Кобів 2004: 285).

на дереві – їстівний і ‘гриб, що росте на дереві’ (безвідносно до ознаки “придатність до споживання людиною”) (ОКДА 5: к. 12, 205). Деталізація семантики та географії лексеми *gliva* в українських, польських і словацьких діалектах не лише уточнює ізоглосу, наявну на картах ЗЛА, а може свідчити про її часову глибину.

Інший тип конфігурації ізоглос – одночасне пов’язання ук. ареалу з хрв. та іншими південнослов’янськими діалектами; при цьому в ук. континуумі явища локалізовано найчастіше в карпатській зоні, напр.:

- ук. закарпатський локалізм *slj'pa myš* ‘кажан’ має відповідник не тільки в одній південнославацькій говірці, а насамперед у хрв. і с. діалектах з фонетичними варіантами, що сягають інваріанта *slěp-ъ myš-ь (ОЛА 1: к. 15);
- ук. (закарпат.) *trup* (та деривати *trupu'na*, *t'rupin'*) ‘стовбур дерева від землі до крони’ – хрв., *trù:p*, *t'ru:pas*, с., м. *trup* (ОЛА 3: к. 2); в ук. діалектах: гуцульському *трупіна* ‘стовбур дерева’ (ГГ: 189; Janów 2001: 241; LAND: к., 126), ‘пень дерева’, зрідка ‘дерево, яке росте’ (ГГ: 189), у буковинському діалекті – ‘стовбур ~’ (СБГ: 554);
- ук. *trep-et-a ‘осика, *Populus tremula*’ – слн., хрв. *trep-et-ik-a, *trep-et-yl-ik-a, с. *trep-et-yl-ik-a (ОЛА 3: к. 34); в ук. (нп. 497) зафіксовано розрізнення *tre'peta čsr'lena* ‘осика’ (id.) і *tre'peta 'bila* ‘тополя’ (ОЛА 3: к. 35); джерела засвідчують поширення в ук. діалектах: закарпатському (Сабадош 1999: 40; Сл., 353–354 – і деривати), гуцульському (ГГ: 188; Janów 2001: 240), буковинському (СБГ: 551), бойківському (Онишкевич I 1984: 300), наддністрянському (Шило 2008: 255–256); у лемківському говорі – *трепетяк* ‘підосичник, їстівний гриб’ (< *trepet-* ‘осика’) (Пиртей 2004: 307).

Окремі ізоглоси, які вирізняють хорватські діалекти на тлі суміжних словенських і сербських, у північнослов’янському ареалі не обмежені українськими, а продовжуються в діалектах інших мов. Так, поширеним репрезентантом семи ‘лист, повідомлення, написане на папері і відправлене поштою у конверті’ у хрв. є лексема *l'ist* (варіанти *l'i:st*, *l'i:s*) (12 нп.) з точними відповідниками у слц., п., вл., нл., ук., бр. і р. говірках, причому виразним центром поширення у північнослов’янському ареалі є його західна частина, в той час як в ук. – у 43 нп. (з усіх 132 нп. у мережі атласу), бр. – 6 (з усіх 71), р. – 1 (з усіх 308) (ОЛА 8: к. 38).

Лінгвістичні атласи хоча й залишаються значно надійнішим джерелом інформації порівняно з дескриптивними працями, все ж відтворюють лише загальні контури, модель просторової поведінки мовних одиниць, не становлячи їхньої копії, точного відбиття. Мережа жодного атласу не

охоплює усіх населених пунктів досліджуваних територій, що зумовлює інформаційну неповноту таких праць. Тому і надалі актуальним залишається зіставлення даних лінгвістичних атласів з інформацією інших джерел; у випадку із *Загальнослов'янським лінгвістичним атласом* пріоритетним є залучення національних лінгвістичних атласів, а також дескриптивних праць з точно локалізованими мовними даними. Поетапне розширення й удокладнення інформації про географію, особливості формальної структури та семантики досліджуваних діалектних одиниць може мати своїм наслідком уточнення списку і конфігурації ізоглос, які єднають різні зони слов'янського макроконтинууму і співвідносні з різним часом і різними етномовними процесами.

Наведені окремі українсько-хорватські ізоглоси – ексклюзивні та включені в ширші ізоглоси, які різною мірою експліковані на картах ЗЛА, – засвідчують непоодинокий характер спільних для обох континуумів мовних одиниць. Хоча кількість зафіксованих на картах ЗЛА ук.-хрв. ізоглос менша порівняно з тими, які об'єднують українські діалекти із просторово суміжними західнослов'янськими або іншими східнослов'янськими, чи хорватські діалекти з іншими південнослов'янськими, все ж евристична цінність ук.-хрв. ізоглос залишається високою. Укладання списків ізоглос є передумовою наступного синхронно-типологічного та генетичного аналізу явищ, спільних для кількох діалектних мов. Той факт, що більшість із презентованих ук.-хрв. ізоглос в ук. континуумі охоплюють діалекти насамперед архаїчного карпатського, а для частини – також і архаїчних поліських і волинського діалектів, може сигналізувати про давність формування цих ізоглос (полишаємо для спеціального аналізу спільні для українського і хорватського ареалів лексеми, які постали внаслідок дії інших чинників, зокрема неслов'янських впливів у різних зонах Славії¹⁵).

¹⁵ Ізоглос, які виникли внаслідок неслов'янських впливів на слов'янські діалекти, на картах ЗЛА виявилось багато, що спонукало до укладання спеціальних синтетичних карт відповідно до джерел запозичень (див.: ОЛА 6: к. 75–78; ОЛА 8: к. на сс. 175, 178–181, 183). Запозичення так само творять ізоглоси, які, маючи іншу природу порівняно з ізоглосами явищ слов'янської генези, становлять окремий об'єкт аналізу. Ізоглоси запозичень, як і питомої слов'янської лексики, інколи доводиться встановлювати, залучаючи додаткові джерела, напр.: на к. 62 (ОЛА 8) лише у слн. і хрв. діалектах, які зазнавали безпосереднього впливу італійської мови, зафіксовано *mizerija* 'бідність, нужда'; у багатьох сучасних ук. діалектах ця лексема так само поширена, входить у розгалужене дериваційне гніздо, хоча не попала на відповідну карту ЗЛА: у лемківських говірках *mizerija* 'огірковий салат', *mizerak* 'злидар, бідолаха, неборак', *mizerний* 'змарнілий, слабкий', 'нікчемний, злидений', 'незначний, не вартий уваги' (Пиртей 2004: 175), у закарпатських *mizerija* 'дуже слабкий урожай', 'убоге майно', 'щось дуже дрібне або надто мала кількість чогось' (Сл: 173), у гуцульських *mizerija* 'біда', 'в'язниця', 'дрібнота', *mizerak* 'бідак,

Важливо, що до ізоглос, які пов'язують діалекти українські (насамперед широкої архаїчної карпатської зони) і діалекти східної та центральної зон південнослов'янського ареалу, що відтворено на багатьох картах *Общекарпатского диалектологического атласа* (вип. 1–7, 1989.–2003.) і вже стали предметом спеціальних студій¹⁶, долучено українсько-хорватські ізолекси. І хоча таких переконливих сепаратних ук.-хрв. ізоглос виявлено небагато, все ж вони дають підстави припускати існування давніх ук.-хрв. відповідників різного лінгвального наповнення (лексичних, семантичних і, ймовірно, граматичних), що коригує усталений погляд на міжслов'янські зв'язки по лінії *північ ~ південь*.

ЗЛА як джерело просторової інформації спонукає до інтерпретації презентованої на картах мовної інформації насамперед в ізоглосній дослідницькій парадигмі з найповнішим використанням різноманітних ареальних свідчень про слов'янські діалекти.

Скорочення

ЗЛА = ОЛА (Загальнослов'янський лінгвістичний атлас)	псл. – праслов'янська ~
к. – карта	р. – російська ~
нп. – населений пункт	с. – сербська ~
бр. – білоруська мова / діалекти	слн. – словенська ~
вл. – верхньолужицька ~	слц. – словацька ~
лат. – латинська ~	ст.-п. – старопольська
м. – македонська ~	ст.-ч. – старочеська
нл. – нижньолужицька ~	ук. – українська ~
п. – польська ~	хрв. – хорватська ~
	ч. – чеська ~

людина, яка бідує' (ГГ: 123), у бойківських *мізерний* 'худий, сухий' (Онишкевич І, 1984: 442), у буковинських *мізерія* 'бідність', 'невелика на зріст худа людина', *мізерак* 'бідняк' (СБГ: 290), у надністрянських *мізерни(й)* 'худий' (St: 100), 'порізані огірки, заправлені сметаною' (Шило 2008: 175), у подільських *мізерне (зерно)* 'дрібне ~'; в українських писемних пам'ятках – з кінця XVI ст. (1596 р.), ширше – у пам'ятках початку XVII ст. і пізніше (Карт СУМ-XVI). Значне поширення й розвиток в ук. континуумі семантики і формальної структури похідних від лат. *miseria* 'лихо', *miser* 'жалюгідний, нещасний, нищий' (імовірно, за польського посередництва – ЕСУМ III: 473), входження цих похідних з кінця XIX – початку XX ст. і до стандартного ідіому (ЖСл I: 442; ГСл II: 422) дають підстави вважати ук. ареал надійною складовою цієї не до кінця окресленої слов'янської ізоглоси; припускаємо, що в різних слов'янських діалектах, особливо зони впливу в минулому латини, дєривати від *miseria* різною мірою збереглися досі.

¹⁶ Докладніше див.: Гриценко 2008.

Джерела

- Аркушин, Григорій Львович 2000. *Словник західнополіських говірок*. 1–2. Луцьк: Вежа.
- АУМ = Колектив авторів. *Атлас української мови*. 1–3. Київ, 1984. – 2001.
- БЕВЗЕНКО, СТЕПАН ПИЛИПОВИЧ 1960. *Історична морфологія української мови*. Ужгород.
- БЕВЗЕНКО, СТЕПАН ПИЛИПОВИЧ ТА ІН. 1978. *Історія української мови. Морфологія*. Київ.
- ВЕРХРАТСЬКИЙ, ІВАН 1902. *Про говір галицьких лемків*. Львів.
- ГГ = *Гуцульські говірки. Короткий словник*. [Ред. Закревська, Ярослава Василівна]. Львів: Інститут українознавства, 1997.
- ГРИЦЕНКО, ПАВЕЛ ЕФИМОВИЧ 2008. *Carpatho-balkanica* в свете “Общекарпатского лингвистического атласа”. *Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура*. Москва.
- ГРУНСЬКИЙ, МИКОЛА КУЗЬМИЧ – КОВАЛІВ, ПАНТЕЛЕЙМОН КІНДРАТОВИЧ 1931. *Історія форм української мови*. Харків.
- ГСл = *Словарь української мови / Зібрала редакція журналу “Кієвская старина”*. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Дмитрович Грінченко. I–IV. Київ; 1907. – 1909.
- ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови*. 1–7. Київ: Наукова думка, 1982.
- ЖИЛКО, ФЕДОТ ТРОХИМОВИЧ 1966. *Нариси з діалектології української мови*. Київ.
- ЖСл = ЖЕЛЕХОВСКИЙ, ЄВГЕН – НЕДІЛЬСКИЙ, СОФРОН 1886. *Малоруско-німецький словар*. 1–2. Львів.
- ЖУРАВЛЕВ, АНАТОЛІЙ ФЕДОРОВИЧ 1994. *Лексико-статистическое моделирование системы славянского языкового родства*. Москва.
- Карт СУМ-XVI = *Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* Львів: Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- КОБІВ, ЮРІЙ 2004. *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*. Київ: Наукова думка.
- Колектив авторів 1926. *Полное собрание русских летописей, издаваемое постоянною историко-археологической комиссией Академии наук СССР. Том Первый. Лаврентьевская летопись. Вып. 1. Повесть временных лет. Издание второе*. Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- КУРКИНА, ЛЮБОВЬ ВИКТОРОВНА 1992. *Диалектная структура пра-*

- славянського язика по данньм южнославянської лексики.* Любляна.
- ЛАТТА, ВАСИЛЬ 1991. *Атлас українських говорів Східної Словаччини.* Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві.
- НИКОНЧУК, МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ 1994. *Лексичний атлас Правобережного Полісся.* Київ-Житомир.
- НІМЧУК, ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ 1992. *Давньоруська спадщина в лексичі української мови.* Київ: Наукова думка.
- ОЛА 1 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 1. Животный мир.* Москва, 1988.
- ОЛА 2 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 2. Животноводство.* Варшава, 2000.
- ОЛА 3 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 3. Растительный мир.* Минск, 2000.
- ОЛА 6 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 6. Домашнее хозяйство и приготовление пищи.* Москва, 2007.
- ОЛА 8 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 8. Профессии и общественная жизнь.* Варшава, 2003.
- ОНИШКЕВИЧ, МИХАЙЛО ЙОСИПОВИЧ 1984. *Словник бойківських говірок. 1–2.* Київ: Наукова думка.
- ПАНЬКЕВИЧ, ІВАН АРТЕМОВИЧ 1938. *Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей.* Praha.
- ПІРТЕЙ, ПЕТРО СЕМЕНОВИЧ 2004. *Словник лемківських говірок.* Івано-Франківськ.
- САБАДОШ, ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ 1999. *Атлас ботаничної лексики української мови.* Ужгород.
- СБГ = *Словник буковинських говірок.* [Ред. Гуйванюк, Ніна Василівна – Лук'янюк, Корній Михайлович]. Чернівці: Рута, 2005.
- СИМОНОВИЧ, ДРАГУТИН 1959. *Ботанички речник научних и народних илена билькаса и ленила на руском, енглеском, немачком и француском језику.* Београд.
- СКЛЯРЕНКО, ВІТАЛІЙ ГРИГОРОВИЧ та ін. 1979. *Історія української мови. Вступ. Фонетика.* Київ.
- Сл = САБАДОШ, ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ 2008. *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району.* Ужгород: Ліра.
- СТРИЖАК, ОЛЕКСІЙ СИЛЬВЕСТРОВИЧ (Ред.) 1981. *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках.* Київ: Наукова думка.
- ЧАЇКАНОВИЧ, ВЕСЕЛИН 1985. *Речник српских народних веровања о бильката.* Београд.
- ЧУЧКА, ПАВЛО ПАВЛОВИЧ 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-*

- етимологічний словник*. Ужгород.
- ШИЛО, ГАВРИЛО ФЕДОРОВИЧ 2008. *Надністрянський регіональний словник*. Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- AGB = *Atlas gwar bojkowskich* [Opac. pod kierunkiem Janusza Riegera]. I–VII. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1980. – 1991.
- BROZOVIĆ, DALIBOR – DUNJA BROZOVIĆ RONČEVIĆ 1999. Lingvističke opozicije sjever - jug i istok - zapad na slavenskome jugu i u Slaviji kao cjelini. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 11, Zagreb, 3–10.
- FO = *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo, 1981.
- JANÓW, JAN 2001. *Słownik huculski*. [Opac. pod kierunkiem Janusza Riegera]. Kraków: Wydawn. Nauk.
- LAHD = *A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language*. [Compiled by Janusz Rieger]. Warsaw, 1996.
- LONČARIĆ, MIJO 2005. *Kajkaviana & Alia. Ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*. Čakovec – Zagreb: Zrinski – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- МАЧЕК, ВАЦЛАВ 1954. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Československá Akademie věd Praha.
- RG = VEČENAJ, IVAN – MIJO LONČARIĆ 1997. *Rječnik Gole*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- SGP = *Słownik gwar polskich*. I. Kraków, 1977.
- Skok = SKOK, PETAR. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971. – 1974.
- St = *Studia nad dialektologiją ukraińską i polską*. [Oprac. M. Karaś]. Kraków, 1975.
- ŽIGO, PAVOL 2008. *Slovanský jazykový atlas – obraz prirodzeného vývinu jazyka*. XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava.

Ukrajinsko-hrvatske veze na temelju karata Općeslavenskoga lingvističkog atlasa

Sažetak

U članku je aktualiziran problem dijalektnih veza ukrajinskoga i hrvatskoga jezika. Na temelju karata Općeslavenskoga lingvističkog atlasa uočava se niz ukrajinsko-hrvatskih izoleksa; u ukrajinskom jezičnom prostoru takve pojave lokalizirane su u prvom redu na arhaičnim karpatskim i dalje na sjever

u poleskim govorima. Omeđene su izoglose slavenskih leksema i posuđenica. Skrenuta je pozornost na "skrivenne" izoglose, koje se rekonstruiraju na temelju podataka iz drugih izvora. Registar izoglosnih obavijesti osjetno širi mogućnosti proučavanja veza ukrajinskih i hrvatskih udaljenih kontinuuma, povijesno-tipološkog proučavanja slavenskoga jezičnog prostora.

Ukrainian-Croatian Parallels on the Maps of the Slavic Linguistic Atlas

Summary

A need to study possible connections between the Ukrainian and Croatian continua is brought about not only by the genetic relationship between these languages but also by discussions about an eastern Slavic element in the southern Slavic glottogenesis. Premised on spatial attestations, the *Slavic Linguistic Atlas* enables us to ascertain isoglossic connections between the Slavic dialectal languages. Validity of information and reliability of such isoglosses are much higher as compared with the isoglosses delineated with the help of dictionaries, primarily of literary languages. The *Atlas's* maps reflect a series of Ukrainian-Croatian isolexes. Some of those isolexes connect, in addition to Ukrainian and Croatian, some other dialectal languages. A number of the isolexes as found in the *Atlas* has been expanded with the help of other linguogeographical sources, i.e., atlases of other Slavic languages, regional atlases and dialectal dictionaries. All the isoglosses are likely to enhance historical-ty-pological study of the Slavic continuum.

Ključne riječi: slavenske izoglose, izoleksa, hrvatski idiom, ukrajinski idiom, ukrajinsko-hrvatske izoglose.

Key words: Slavic isoglosses, isolex, varieties of Croatian, varieties of Ukrainian, Ukrainian-Croatian isoglosses

